

*Kapronczay Katalin*

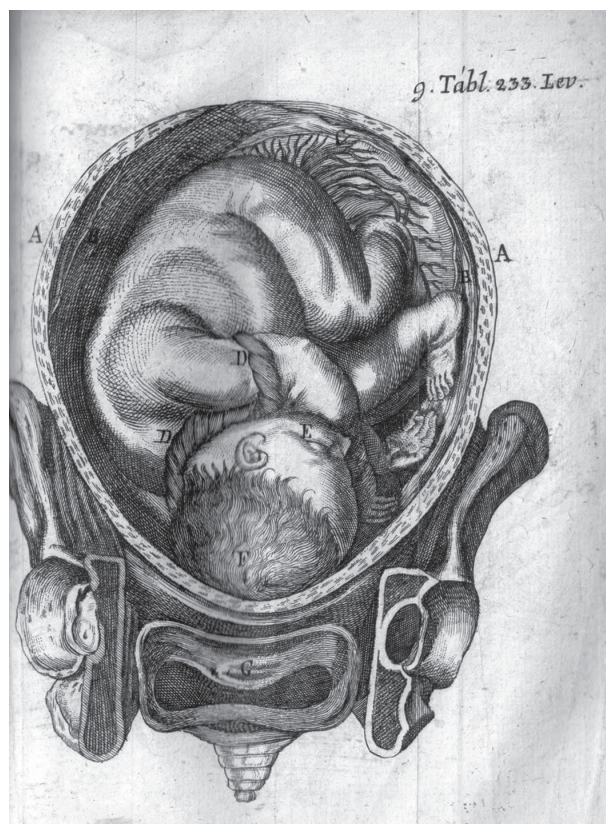
## A „magyar bábamesterség” és az orvosi szaknyelv

A XVIII. században a szülések levezetését szinte kizárólagosan a bábák végezték, csupán végveszély esetén kérték a tanultabb kirurgus vagy az orvos segítségét. Nem ok nélkül volt igen magas az anyák és a szakszerűtlen közreműködéssel világra jött csecsemők halálozási aránya. A tudatlanság mindkét részről általános volt, a kuruzslók, angyalcsinálók csakúgy vétkesek voltak, mint az asszonyok, akik rosszul értelmezett szeméremből csak az anyáik, nagyanyáik gyakorlatában megszokott – sok esetben babonákkal és csak hiányos szakmai ismerettel rendelkező – bábát engedték a szüléseknél segédkezni. A helyzet jellemzésére nagyon találó van Swieten sokat idézett kijelentése, amely szerint könnyebb Herkules kezéből kicsavarni a dorongot, mint az asszonyokat előítéleteiktől, megrögzött szokásaiktól megszabadítani. Éppen ezért érthető az orvosok arra irányuló igyekezete, hogy a szülő anyákat és az újszülötteket biztos kezekre és szakmai tudással felvértezett bábákra bizzák. Ennek elérése érdekében – oktatásuk intézményes formában való megszervezése kiegészítéseként – meglehetősen nagy számban láttak napvilágot a különböző, anyanyelven megfogalmazott bábakönyvek, bár szükséges megjegyezni, hogy jó ideig még gondokat okozott a bábaképzésben az írástudatlan bábák tanítása, ezért nagy figyelmet kellett fordítani a szemléletes ábrákra.

A magyar nyelven megjelent bábakönyvek sorát gazdagította Szeli Károly (1748–1780), aki Bécsben, 1777-ben adta ki Johann Steidele munkájának fordítását *Magyar bábamesterség* címmel.

Szeli könyvét Anton Störck (1731–1803) birodalmi proto-medikusnak, a szülészet bécsi előadójának ajánlotta, akit a sokat betegeskedő fordító gyógyító orvosaként is tisztelt. Az előszóban utal a hazai bábaképzés új (az egyetemen helyet kapott) lehetőségére, ezért

„nem panaszkodhatik már senki, hogy alkalmatlansága nintsen a Bába-Mesterségnek fundamentumosan megtanulására” (4a).



Az oktatás nyelvi nehézségeit sem hallgatja el, mivel „[...] többnyire csak a Német és Szász Nemzetbéli Bábáskodásra kívánczó személyeket tudják oktatni [...]” (4a).

Igen gondosan összeállított könyv: a női test anatómiáját, a normális és a rendellenes szülés menetét és utóbbinak változatait ismerteti, az ajánlott eljárásokkal egyetemben. Nem felejtkezett el a gyermekágyasság idején fellépő kérdésekről, az újszülötten való bánásmódról, a szoptatós dajka helyes kiválasztásáról, a bába viselkedésének szabályairól, a „gyanús”



szülészeti esetek megállapításáról, és a hatóságok irányába teendő bejelentési kötelezettségről. Az elméleten túlmenően nagy hangsúlyt fektet a baba gyakorlati ismereteinek elsajátítására, amelyeknek egyik módja „a bőr-testen gyakorolni és illendő fogásokra tanítani” (vagyis az ún. fantomokon szemléltetni, gyakorolni), de ennek hiányában reméli, hogy a rendkívül szép kivitelű ábrák is sok segítséget nyújtanak. A gyakorlati oktatás szükségességét így indokolja:

„Az Orvosi, Borbélyi, és Bábáskodásra tanító Tudományok nem olyan elmére és gondolkodásra fondáltott Tudományok [...] Mellyeket csak olvasás által lehetne meg-tanulni: ezek tselekedettel meg-mutatandó Mesterségek, mellyeknek tzeljät csak hosszas Praksis által érhetjük el [...] Mind az, a' mit tulajdon szemünkkel látunk, hallunk, és szaglunk: sokkal mélyebben és tartósabban nyomódik elménkbe mint a' mit az írásból tanulunk.” (4a)

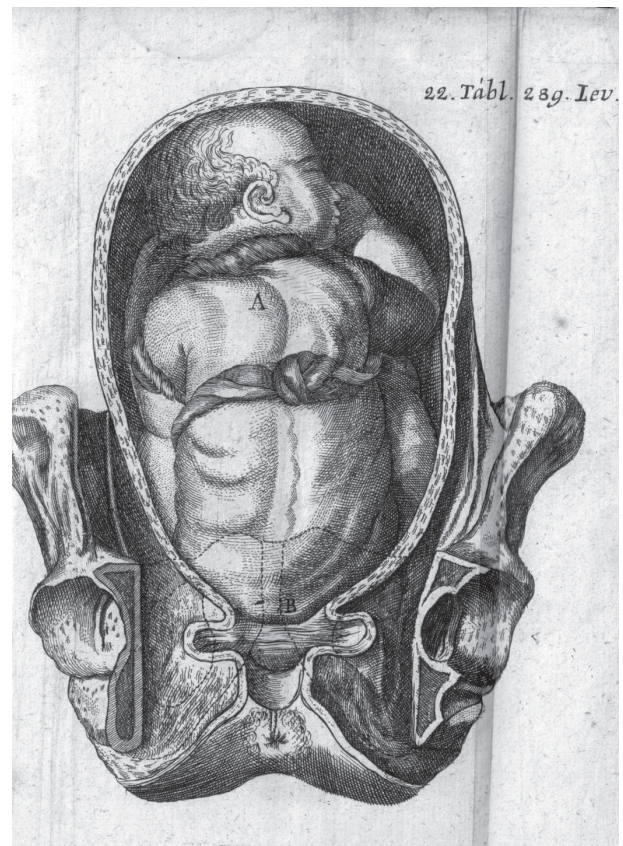
Feltételezhető hogy a 461 oldal terjedelmű könyv leírásai túlhaladták az akkori bábák ismeretbéli szükségletét, ezért talán inkább az oktatók számára volt alkalmasabb.

A könyv megfogalmazása, az alkalmas magyar szak kifejezések megtalálására való törekvés a XVII. századi szaknyelv „archaikus” szépségét idézi. Szeli megfogalmazása szerint

„[...] a Magyar nyelvnek is vagyon annyi jussa, mit más nyelvek tulajdonítanak magoknak [...]” (4a)

A bevezetőben háromnyelvű (magyar–latin–német) szószedet közöl a legfontosabb, leggyakrabban használt szakszavakról.

„Keresztsont csúnya – protuberantia ossis sacri – der Vorberg des heiligen Beins  
 Medence – pelvis – Becken  
 Tsipőcsontok – ossa iliaca – die Darmbeine  
 Szemérem tsontok – ossa pubis – die Schaambeine  
 Far-tsik – os coccygis – das Steißbeine  
 Ülő tsontok – ossa oschii – die Sitzbeine  
 Tsont épület – scteron – Beingerust  
 Nevetlen tsontok – ossa innominata – die ingenannten Beine  
 A méhnek kürtje – tubae uteri, seu Fallopianae – die Muttertrompeten  
 A méhnek hüvelyje – vagina uteri – die Mutterscheide  
 Tsiklo nyelv – clitoris – Schaamzunglein  
 Foganó hely – ovarium – die Eyerstöcke  
 Szüzesség bőre – hymen – das Jungferhäutlein  
 Fattyú nehézkesség – graviditas spuria – Falsche Schwangerschaft  
 (mert a tisztátalan ágyból született Gyermekek neve nem Fattyú Magyarul: hanem Bitang)  
 Méh' fulladás – passio hysterica – Mutterkrampf, Mutterkrankheit  
 Bőr-test – die lederne Frau – lederne Maschin” (a szülészeti fogások oktatásához használt szemléltető segédeszköz) (4b)



A képekhez fűzött részletes magyarázatok is számos további szakkifejezés magyar változatát tartalmazzák, a megfelelő szó „óvatos keresését”, esetleg a fogalom szemléletes körülírását. Ezek közül is nézzünk néhány példát:

- „Gerintz tsiga” – gerinc csigolya
- „Véghurka” – végbél
- „A’ meggyümöltösített tojás” – a megtermékenyített pete
- „Mássa” – secundinae – die Nachgeburt, használták a szülep kifejezést is a később kialakult méhlepény szó helyett
- „Köldök kötél” – köldökzsinór
- „víz hártya, mely a gyermek vizét foglalja magába” – magzatburok
- „Köz-hús” – perineum – gát
- „Foganó hely” – ovarium
- „Anyai bélyeg” – anyajegy
- „Nemzetséges nyavalya” – örökletes betegség

Helyenként kissé körülményesen, ám mégis logikusan fogalmaz. A „természet rendje szerint való nehézkesség” talán még nem kíván magyarázatot. Azonban némi fejtörést okozhat a „természet rendje ellen való nehézkesség”, amely a méhen kívüli terhesség körülírása.

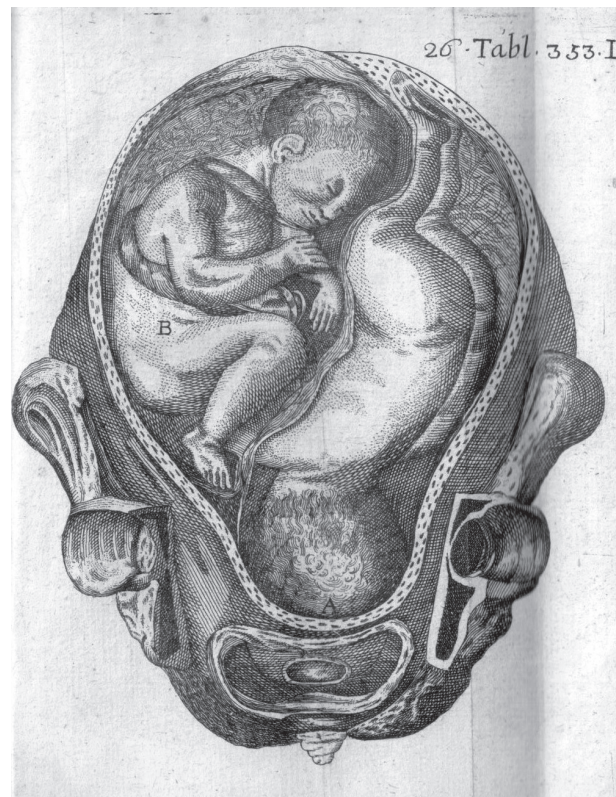
A következő mondat némi túlzással titokzatosan költőinek is jellemezhető:

„A’ meggyümöltözött tojás [...] mellynek víz formájú nedvességgel meg-töltött üregében egy fehér test vagon, melly a méh-gyümöltésének kezdetét példázza, napról-napra mind nagyobb lészen [...]” (4c)

Teljes bizonyossággal egyik kifejezésről sem tudjuk állítani, hogy Szeli szóalkotása lenne. Mint láttuk, alkalmazott egyszerű „tükörfordításokat”, vannak olyan szakszavak, amelyeket a kortársak is használtak, az eredet nem követhető nyomon. Például a *mássa* vagy *szülep*, továbbá a *köldöknek kötele*, és a *véghurka* szavak számos kortárs munkában szerepelnek.

A szerző szándékát a bevezetőben így fogalmazza meg:

„Igyekezünk azon, hogy ezen munkát olly tökéletességre vigyük, a’ mennyiben tsak ki-telhetett. A’ kik a’ Bába-Mesterségben jövevények még, azok ezen könyvben tökéletes oktatást találnak: a’ kik pedig a’ Mesterségnek Praksissában forgolódnak már: azoknak olly bátorságos út-mutatójok vagon, a’ ki az igaz útra vissza viszi, ha talántán el-tévelyednek avagy akármí okból a’ Praksishoz tartozandó regulákat és kéz-fogásokat el-felejtették volna.” (4d)



Az ígéretes pályafutás előtt álló, ám betegsége miatt sajnálatosan rövid életű Szeli Károly csak egyike volt a magyar orvosi szaknyelv kialakításáért és elfogadottá tételéért fáradozó XVIII. századi orvosoknak. Bábakönyve nemcsak a tudománytörténet, de a szakmai nyelv története számára is értékes forrás.

#### IRODALOM

1. Kapronczay Katalin *Orvosi és egészségügyi felvilágosító irodalom a 18. századi Magyarországon*. *Lege Artis Medicinae* 2000;10/5:458–62.
2. Korbuly György *A magyar szülészeti bölcsőkora. (Adatok a magyar szülészeti és bábaképzési történetéhez)* Orvosképzés 1936. Tóthkülönfüzet 1936:206.
3. Spielmann József *A közjó szolgálatában*. Bukarest Krieterion Kk. 1976:350.
4. Steidlele Johann Raphael *Magyar bábamesterség...* Mellyet magyar nyelven kiadott Szeli Károly Bétsben, Schultz, 1777: 4aXII, 4bXXII–XIII, 4c37, 4dXXI.

A fogalmazás módja a gondolatszöveget tükrözi. A helyes fogalmazás az egészséges gondolkodás gyümölcse. Ha a fogalmazás sántít, pongyola, a gondolatfonal is beteg.

(BP)